

Frelsesarmeen og den norske kirkekampen

**Hallgeir Elstad
og Per Arne Krumsvik**

Hallgeir Elstad (født 1964) er ordinert prest og professor ved Det teologiske fakultet (dr. theol.) ved Universitetet i Oslo. Avla teologisk embetseksamen ved Universitetet i Oslo 1990. Førstelektor ved Det teologiske fakultet fra 1999. Rektor ved Kirkelig utdanningscenter i nord Tromsø 2004–2005. Fra 2007 førsteamanuensis i norsk kirkehistorie ved Universitetet i Oslo, professor samme sted siden 2009. Prodekan ved Det teologiske fakultet siden 2012, studiedekan 2012-2015 og forskningsdekan fra 2015. Elstad har skrevet en rekke artikler i fagtidsskrifter og aviser, samt flere bøker innenfor kirkehistorie.

Per Arne Krumsvik (født 1969) er cand. philol. med kristendomskunnskap hovedfag fra Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo (1997). Han skrev sin hovedfagsoppgave om Frelsesarmeens misjonssyn basert på en analyse av Krigsropet 1888-1914. Styreleder i Frelsesarmeens historiske selskap siden 2012. Selskapets mål er å arbeide for å ta vare på og formidle FAs historie gjennom seminarer og publisering av bøker og tidsskrifter. Selskapet drives på frivillig basis.

48

Abstract

This article sheds some light on the Norwegian Salvation Army's attitude towards the German Nazi occupation in Norway from 1940-45. Through documents found at the Salvation Army's International Heritage Center and the Norwegian National Archives it is established that SA in Norway and more, specifically Commissioner Joachim Myklebust did break with the National Church Unions Front, and did not condemn the National Youth Service or the National Teachers Union which was established by the Nazi regime. Myklebust's motives are found to be his anti-bolshevism and his dedication to a "non-political" army which could bring people to salvation in difficult times. Two of his five children were prominent members of the Norwegian Nazi-party, Nasjonal Samling (NS).

Søkeord: Frelsesarmeen – kirkekampen – okkupasjonshistorie– Joachim Myklebust – Tobias Øgrim – Eivind Berggrav.

Innledning

Som majoritetskirke spilte Den norske kirke en viktig rolle som nasjonal samlingsfaktor i motstanden mot nazismen under den tyske okkupasjonen av Norge (1940-45). Kirken stod fram som forsvarer av individuelle rettigheter og rettsstatens prinsipper. Høsten 1940 ble det kirkelige samarbeidsorganet Kristent samråd etablert med tilslutning også fra de kristelige organisasjonene innenfor Den norske kirke. Med dette var det etablert en kirkefront i Norge som etter hvert også fikk støtte fra kirker og trossamfunn utenfor statskirken. Kirkefronten var dermed økumenisk. Den norske kirkekampen kulminerte i biskopenes og prestenes embetsnedleggelse våren 1942. Kirkens brudd med naziregimets kirkestyre var dermed et faktum.

Hensikten med denne artikkelen er å belyse Frelsesarmeens (FA) rolle i den norske kirkekampen. FA var i utgangspunktet en del av kirkefronten. Organisasjonen støttet biskopenes hyrdebrev i februar 1941, der det ble protestert mot Hirdens framferd og naziregimets forsøk på å kneble prestenes taushetsplikt. Dette markerte innledningen på den norske kirkekampen. Men i motsetning til alle sentrale kristne organisasjoner og frikirker unnlot FA å gi offisiell støtte til prestenes embetsnedleggelse i april 1942 og erklæringen «Kirkens Grunn», som begrunnet Den norske kirkes brudd med naziregimet. FA trådte dermed i realiteten ut av kirkefronten i den mest avgjørende fasen. Hva var bakgrunnen for dette valget fra organisasjonens side?

Kommandør Joachim Myklebust (1874-1955) var landsleder i Norge fra 1941-45. Før det hadde han vært landsleder i Danmark. Hans kone Valborg, født Schiørn (1874-1956) var også offiser i FA. Ekteparet hadde lang fartstid i organisasjonen, og i løpet av tiden som ledere i Norge kunne de begge feire 50-årsjubileum som offiserer. Kommandørens holdning under andre verdenskrig har lenge vært et ikke-tema i FA. I organisasjonens egne historiefremstillinger antydes, som vi skal se, riktignok kommandørens nazisympatier, men uten at man går substansielt inn i tematikken. Snarere synes man å ville bortforklare og til dels rettferdiggjøre det hele. Det faktum at FA i Norge offisielt ikke gav sin tilslutning til Den norske kirkes brudd med naziregimet sammen med de øvrige kristne organisasjoner og frikirker, har i liten grad vært viet oppmerksomhet. Heller ikke utenfor FA har det vært interesse for å belyse FAs rolle i kirkekampen.

Denne artikkelen bygger på upubliserte dokumenter i FAs arkiver i London (The Salvation Army International Heritage Centre William Booth College) som kaster lys over FAs stilling til den norske kirkekampen. Dokumentene består av brev og notater som samlet sett utgjør et viktig kildemateriale til å forstå kommandør Myklebust og organisasjonens handlemåte. Dette materialet er supplert med kildemateriale fra norsk arkiver utenfor FA: Kirkedepartementets arkiv, Landssvikarkivet og ekspedisjonssjef Sigmund Feylings arkiv, alle i Riksarkivet, samt Oslo bispearkiv i Statsarkivet i Oslo.

Frelsesarmeen i litteraturen om den norske kirkekampen

I faglitteraturen om den norske kirkekampen omtales FA sjelden eksplisitt. Dette er tilfelle i Torleiv Austads doktoravhandling *Kirkens Grunn* (1974) og *Quislingkyrkan. Nasjonal Samlings kyrkopolitik 1940-1945* (1998) av den svenske kirkehistorikeren Ragnar Norrman.¹ I Austads utgivelse av dokumenter fra kirkekampen, *Kirkelig motstand* (2005), nevnes FA naturlig nok når organisasjonen forekommer i gjengitte kilde-dokumenter, men i innledningene og kommentarene til de aktuelle dokumentene savnes omtale av FA. Den hittil nyeste framstillingen av den norske kirkekampen, Arne Hassings *Church Resistance to Nazism in Norway 1940-1945* (2014),² nevner FA et par steder, men omtaler ikke FAs manglende støtte til prestenes embetsnedleggelse og bekjennelsen «Kirkens Grunn».

Når det gjelder bøkene om kirkekampen som kom ut like etter krigen, er inntrykket det samme. I *Kirkekampen slik jeg så den* (1945) nevner Ludwig Schübeler FA kun i forbindelse med gjengivelsen av de kristne organisasjonenes støtte til biskopenes hyrdebrev i februar 1941.³ Mens H. C. Christie i *Den norske kirke i kamp* (1945) framholder at FA ikke skrev under erklæringen med støtte til «Kirkens Grunn» og prestenes embetsnedleggelse, men uten å gå inn på motivene.⁴ Biskop Eivind Berggrav nevner ikke FA i sine bøker om kirkekampen.⁵ Den eneste, så langt vi har funnet, som kommer inn på FAs forhold under krigen, er Ingvald B. Carlsen i *Kirkefronten i Norge under okkupasjonen 1940-1945* (1945). Han skriver at det var til skade for FA at dens ledere, kommandør Myklebust og frue, «inntok en uklar og vikende holdning i vår nasjonale kamp» til skade for organisasjonens posisjon. Dette ble imidlertid ikke så tydelig for allmennheten, hevder Carlsen, på grunn av armeens «diktatoriske styreform». Det verserte imidlertid mange rykter, og i lengden var det ikke mulig å skjule at det var sterke spenninger mellom kommandøren og offiserene. Straks krigen var over, måtte Myklebust og frue tre tilbake, skriver Carlsen.⁶

Heller ikke FAs egen litteratur tematiserer organisasjonens historie i krigsårene i særlig omfang. Gjennomgående framstilles FA som en godt integrert del av den nasjonale kirkekampen. Jubileumsboken ved 75-årsjubileet, *Hæren Gud gav våpen* av H.A. Tandberg og Per Raubakken, gjennomgår hendelsene i forbindelse med prestenes embetsnedleggelse og bruddet med staten uten å nevne at FA lot være å gi dette sin offisielle støtte.⁷ Boken siterer den korte meldingen i første nummer av *Krigsropet* etter frigjøringen om at kommandør Myklebust som for vel et år siden hadde falt for aldersgrensen, var «fritatt for sitt ansvar». For øvrig refereres til en notis i Dagbladet 15. mai 1945 om FAs forhold til Nasjonal Samling og nazismen. Avisen framholder at Myklebust allerede 6. mai var blitt løst fra sin stilling av FAs internasjonale råd. Tandberg og Raubakken viser til artikkelen i Dagbladet, som fremholdt at kommandøren ikke kunne fritas for «visse nazistiske sympatier», men at han samtidig hadde vært utsatt for sterkt påvirkning i denne retning, i første rekke av sine sønner som var medlemmer i NS. Myklebust var imidlertid selv ikke medlem av NS. Boken oppsummerer kommandørens holdning slik: «Kommandør Myklebust var evangelist, og som det var han avholdt også utenfor salvasjonistkretser. Å orientere seg politisk hadde han imidlertid forsømt».⁸

Charles Norums bok *Med kjærlighetens våpen*, utgitt i forbindelse med FAs hundreårsjubileum i 1988, tilfører ingenting nytt. Framstillingen av krigsårene bygger i det vesentlige på Tandberg og Raubakken. Norum siterer deres gjennomgang av Dagbladets artikkel fra 1945, også forfatterens påstand om at kommandøren hadde forsømt å orientere seg politisk. Norum tilføyer som sin konklusjon «Denne framstillingen er nok den rette, og den bør bli stående».⁹

Norum har senere skrevet en biografisk artikkel om Joachim Myklebust i boken *Med en stjerne i hjertet* (1991). Her fremholder han at FA i kampen mot «nazismens åndstyran» fant sin plass sammen med Den norske kirke og andre kristne organisasjoner og frikirker. «Dette kunne likevel bare skje så langt det var forenlig ut fra Frelsesarmeenes klare prinsipp om ikke å blande seg opp i politiske spørsmål.» Norum skriver videre at FA støttet biskopenes hyrdebrev, tok avstand fra utskrivningen av barn og ungdom til Nasjonal Samlings ungdomsorganisasjon og sluttet seg til protesten mot forfølgelsen av de norske jødene. Det sies ingenting om Myklebusts holdning til naziregimet. Norum påpeker at det avgjørende for kommandøren var å bevare FAs integritet: «Det kostet ham mang en hård kamp mot okkupasjonsmakten og dens overløpere, men det førte også til at han noen ganger ble gjenstand for ond og sårende misforståelse. At denne kampen lyktes for ham og for Frelsesarmeen, burde alle i dag kunne innse.»¹⁰ Norum går her langt i å frikjenne Myklebust, som han hevder evnet å bevare FAs integritet gjennom de vanskelige krigsårene.

Frelsesarmeen i Norge ved krigsutbruddet

Ved det tyske overfallet på Norge 9. april 1940 var FA en veletablert organisasjon i det norske kirkelandskapet. I 1938 feiret armeen sitt 50-års jubileum i Norge. Jubileet vitnet om armeens store anerkjennelse i det norske samfunnet. Organisasjonen hadde et nært forhold til kongehuset. I gave fra kong Haakon ble det overrakt en byste av bronse av oberst Othilie Tønning, lederen av FAs sosialarbeid gjennom mange år.¹¹ Biskopen i Oslo, Eivind Berggrav, skrev i et brev til kommandør Westergaard at FA hadde vært en pioner på mange vanskelige livsområder. FA hadde «tatt risken ved de tilsynelatende håpløse tilfeller», mens kirken mest holdt seg til det trygge. «Takk og ære til Gud for alle de mennesker som han gjennom dere har ført inn i et nytt liv», avsluttet biskopen.¹² Også Johan Lunde, Berggravs forgjenger i bispestillingen, skrev en sterkt rosende hilsen til armeen i anledning jubileet.¹³

Anerkjennelsen for armeens sosiale innsats var stor. Like før krigen hadde FA i Norge 101 ulike institusjoner og virksomheter som var opprettet for å møte ulike sosiale problemer. Et viktig innslag var de 25 slumstasjonene, et «lavterskeltilbud» for trengende fra alle samfunnslag. I 1936 var det i alt 828 offiserer inkludert pensjonerte og «officershustruer» som gjorde tjeneste, i tillegg 25 000 menige medlemmer.¹⁴ FA var en nasjonal bevegelse med forgreninger og virksomheter over hele landet.

Etter den tyske okkupasjonen fortsatte FA sin aktivitet i alle landsdeler. I likhet med for eksempel Røde kors forsøkte FA å opprettholde en nøytralitetslinje.¹⁵ Dette var en linje som FA fulgte også i andre land. Organisasjonen har nedfelt klare regler for sine offiserer og soldater om ikke å involvere seg i politiske forhold. Dette skulle vise seg å bli en vanskelig balansekunst, også i Norge. I mai 1940 brakte *Krigsropet* følgende budskap til de norske salvasjonistene fra den norske landslederen, kommandør Westergaard:

«Jeg ber innstendig om at vi fremdeles holder oss til den store oppgaven vår å forkynne evangeliet i vitnesbyrd, sang og tale. La oss som alltid før holde oss fra å blande oss opp i politiske spørsmål. La oss søke å praktisere kjærlighet til *alle*, som Jesus har kjøpt med sitt blod.»¹⁶

Organisasjonen kom imidlertid tidlig søkelyset da tyskerne mente den var en «engelsk organisasjon», noe som heller ikke var ukjent fra andre land, for eksempel Tyskland.¹⁷ På ulike måter ble det forsøkt å legge hindringer i veien. Innføringen av et generelt forbud mot friluftsmøter virket hemmende på FAs virksomhet, og lokalt kunne det gripes inn med vilkårlige møteforbud.¹⁸ En god del lokaler som FA eide, ble dessuten rekvirert til andre formål. Flere av organisasjonens eiendommer ble også ødelagt på grunn av krigshandlinger. Imidlertid gikk man ikke så langt som for eksempel i Nederland, der FA ble forbudt og alle all eiendom og likvide midler ble konfiskert.¹⁹ Organisasjonen hadde utfordrende vilkår i en rekke andre tyskokkuperte land.

Landslederen for FA i Norge ved krigsutbruddet var kommandør Theodor Westergaard, en dansk offiser med lang fartstid og tjeneste for FA i mange land. Han hadde vært leder i Finland fra 1930-35 og i Norge fra 1935.²⁰ Den tyske okkupasjonen førte til at kommandolinjene fra London ble brutt. Landslederen i Norge var underlagt verdenslederen for FA, som på dette tidspunkt var general George Carpenter (1872-1948). Frelsesarmeen er bygget opp med en hierarkisk/militær oppbygning slik at mange store og mellomstore beslutninger må klareres med verdensledelsen/Generalen i London.²¹ Hierarkiet gav også mye makt til den som ledet Armeen på landsnivå. Medbestemmelse og omfattende rådsstruktur var i liten grad utviklet i FA på dette tidspunkt.

Krigssituasjonen gjorde dessuten kommunikasjonen svært vanskelig. Landslederen i det nøytrale Sverige, kommandør Karl Larsson, ble raskt satt inn som foresatt og

mellommann mellom London og de okkuperte territoriene, deriblant Norge.²² Utøvelse av ledelse på denne måten var vanskelig og måtte foregå i form av brevskrivning mellom Myklebust og Larsson (fra 1944 Wickberg). Det som foreligger av denne korrespondansen, viser at det primært var snakk om rapportering fra «frelseskrigen» og om helsetilstand. I et brev fra 1944 sier Myklebust at han gjerne skulle kommet i konferanse hos Wickberg i Stockholm, men at han ikke var innvilget utreisepass for en slik reise. Okkupasjonsmyndighetene holdt streng sensur, og Myklebust var nok klar over at brevene til landslederen i Sverige ble gjennomlest. Derfor er denne korrespondansen heller ikke stedet for å gå inn på spørsmålet om forholdet til okkupasjonsmyndighetene. Begrensningene i kommunikasjonen internt i FA gav med andre ord Myklebust vide fullmakter til å manøvrere i forhold til myndigheten i det okkuperte Norge.

Joachim Myklebust – norsk landsleder 1941-1945

Myklebust ble født som Joachim Møklebust i Bergen 11. juni 1874. Familien flyttet til Ålesund da gutten var åtte år. Her kom han tidlig i kontakt med FA og bestemte seg etter hvert for å bli frelssesoldat. I 1893, 21 år gammel, ble han uteksaminert fra FAs krigsskole og gikk inn i heltidstjeneste for organisasjonen. I 1893 hadde Frelsesarmeen vært i Norge i fem år og var i sterk vekst. Myklebust hadde fra 1893 til 1916 tolv ulike stillinger eller ordrer, som det heter i organisasjonen, i FA Norge. Primært hadde han lederoppgaver ved organisasjonens korps (menigheter), men på grunn av sitt gode administrative talent fikk han også flere ordrer både ved det nasjonale hovedkvarteret og ved divisjonshovedkvarterene i Trondheim og Kristiania.²³

I 1900 ble Joachim Myklebust gift med kaptein Valborg Schiørn. De møtte hverandre i FA. Hun var født i Halden og ble frelssesoffiser i 1894. Blant annet hadde hun et par perioder vært sekretær for kommandør Hanna Ouchterlony, som startet FAs arbeid både i Sverige og Norge. Hun var en viktig medarbeider for sin mann i de ulike oppgaver som han gjennom årene fikk ansvar for. Paret fikk fem barn.

Myklebusts internasjonale karriere startet i 1916. Han fikk da ordre til det daværende storhertugdømme Finland som var en del av det russiske tsardømme og ble plassert i stillingen som nestleder/sjefssekretær for det finske territoriet. Han var i denne stillingen gjennom hele den finske borgerkrigen frem til han i 1920 overtok som feltsekretær i Sverige. Som feltsekretær ble han en del av toppledelsen i territoriet. Feltsekretæren var nummer tre i hierarkiet, sammen med sosialsjefene. Landslederen i Finland på den tiden er den svenske kommandør Karl Larsson. Den finske borgerkrigen var svært blodig og krevde om lag 37.000 menneskeliv. Krigen endte med en seier til de «hvite» (borgerlig koalisjon) over de «røde» (sosialdemokratisk/kommunistisk koalisjon), som var støttet av det revolusjonære Russland. Den Finske Frälsningsarme holdt seg nøytral i konflikten og arbeidet på begge sider av fronten mellom de stridende parter. Man engasjerte seg særlig i krigsfangenes skjebne, besøkte «de rødes» hovedkvarter og fikk etter forhandlinger lov til å besørge mat til fangene for resten av krigen.²⁴

Myklebusts sønn Inge fortalte senere at årene i Finland hadde satt sterkt preg på ham som barn. Tjenesten i Finland satte familien Myklebust på store prøvelser:

«Hungersnøden blev verre og sykdommene tilltok både i antal og styrke, hele familien var, tross finsk gjestvennlighet, på randen av undergang, da den tyske landgangen på Hangö bidro til at avgjørelsen kom hurtigere enn en hadde lov å vente, og dermed blev våre liv reddet. Disse barneår er hos meg meislet inn i bevisstheden, uten egentlig barndom blev jeg trukket over i livets dypeste alvor på et tidspunkt da sinnet er overmaate følsomt og mottagelig.»²⁵

I 1923 var Myklebust og familien tilbake i Norge. Han var beordret som sjefssekretær i hjemlandet under kommandør Lucy Booth-Helbergs ledelse og hadde ulike lederordrer frem til han i 1938 ble landsleder for Frelsens Hær i Danmark. 9. april 1940 ble Danmark invadert av det tredje riket, og det første halvannet året av den tyske okkupasjonen var Myklebust leder av FA i Danmark. De danske myndigheter inngikk en «samarbeidslinje» med okkupasjonsmakten som varte frem til frigjøringen. Frelsens Hær holdt virksomheten gående gjennom hele krigen.

Etter kommandør Theodor Westergaards død i februar 1941 ble Myklebust som første nordmann landsleder i hjemlandet. I mai dette året kunne Myklebust og frue ønskes velkommen som nye ledere av FA i Norge med en høytidelighet i Filadelfia samlingshall i Oslo. «Frelsesarmeens nye ledere fikk en hjertelig mottagelse», rapporterte Aftenposten 7. mai 1941. Kommandøren gikk inn i arbeidet med stor iver og hadde et hektisk reiseprogram til store deler av landet. Men hverdagen meldte seg fort. «Som landsleder skulle Myklebust få nok av problemer å hankses med i tiden framover», konstaterer Norum.²⁶

Joachim Myklebust hørte med til pionerene innenfor FA i Norge og organisasjonens internasjonale ledere. Han var en avholdt forkynner, også utenfor FAs rekker. Han kunne for eksempel opptre som predikant i Den norske kirke. Myklebust inspirerte også den kjente salmen «Navnet Jesus blekner aldri», som ble skrevet i 1923 av frelsoffiseren David Welander til en melodi fra Zululand. Welander skrev salmen etter å ha hørt en tale som Myklebust, som den gang var sjefssekretær i FA i Norge, holdt i Calmeyergatens Misjonshus i Oslo.²⁷

I mai 1945 ble Myklebust beordret å fratre stillingen som landsleder. Sjefssekretær, oberst Tobias I. Øgrim ble konstituert som leder. Som pensjonist levde han et stille og anonymt liv og døde 31. mars 1955.

En økumenisk kirkefront

Det ble tidlig klart at naziregimet hadde til hensikt å omforme det norske samfunnet etter nazistisk mønster. Sentrale samfunnsinstitusjoner måtte erobres med den nye ideologien. I den ideologiske kampen som utviklet seg, inntok Den norske kirke en helt sentral plass. Etter initiativ fra biskop Berggrav ble Kristent Samråd dannet i oktober 1940. Dette var et samarbeidsorgan mellom Den norske kirke ved biskopene og de frivillige kristelige organisasjonene innenfor kirken. På dette tidspunktet var det imidlertid enda ikke snakk om en økumenisk kirkefront. Støtten fra andre kristne kirkesamfunn og organisasjoner kom da kirkekampen etter hvert var et faktum.

Den egentlige kirkekampen ble innledet med biskopenes hyrdebrev til menighetene i februar 1941. I et brev, datert 15. januar, til konstituert statsråd Ragnar Schancke i Kirke- og Undervisningsdepartementet hadde biskopene spurt om staten hadde til hensikt å følge rett og moral som fulgte av kirkens lære. De protesterte mot rettskrenkelsene i samfunnet og påtalte tre hovedsaker: Hirdens voldsopptreden og overgrep, domstolenes innskrenkede frihet som hadde resultert i at Høyesterett hadde lagt ned sine verv, og inngrepet mot prestenes taushetsplikt. Henvendelsen viste at kirken gikk inn i kampen mot naziregimet for å verne rett og samvittighetsfrihet. «Når samfunnets øvrighet tillater vold og urett og øver press på sjelene, da er kirken samvittighetens vokter», skrev biskopene i hyrdebrevet, som blant annet inkluderte brevet til departementet fra januar.²⁸ En stor del av opplaget ble beslaglagt av sikkerhetspolitiet, men det forhindret likevel ikke at hyrdebrevet ble lest opp i mange av kirkene 9. februar 1941. Slik fikk det stor utbredelse i befolkningen.

Det kom støtteerklæringer fra åtte av de største kristelige organisasjonene innenfor Den norske kirke og også fra trossamfunn utenfor Den norske kirke ved Dissenter-

tinget. Dermed var kirkekampen blitt økumenisk. Frelsesarmeen sluttet helhjertet opp om biskopenes initiativ i et eget brev: «Frelsesarmeen i Norge vil ifølge vår tro og våre medlemmers samvittighet gi sin hele og fulle tilslutning til den henvendelse som Den norske kirkes biskoper i skrivelse av 15. januar har rettet til den konstituerte statsråd for kirkedepartementet.»²⁹ På det tidspunktet denne støtteerklæringen ble gitt, var landslederen i Norge, kommandør Th. Westergaard nettopp død, og sjefssekretær, oberst Olav Hovde fungerte som leder inntil Joakim Myklebust var på plass som ny landsleder i mai 1941.³⁰ Med sin støtteerklæring til biskopenes hyrdebrev sluttet FA seg til den økumeniske kirkefronten i Norge. Oppslutningen om hyrdebrevet fra kristelige organisasjoner og frikirker demonstrerte den norske kirkekampens bredde.³¹

Neste fase i kirkekampen inntrådte ett år senere. 1. februar 1942 ble Vidkun Quisling utnevnt til «ministerpresident» av den tyske Reichskommisar ved en høytidelig «statsakt» på Akershus festning. Høytideligheten skulle også feires med høytidsgudstjeneste i Norges nasjonalhelligdom, Nidarosdomen, ved en naziprest. Domprost Arne Fjellbu ble som følge av dette fratatt sin ordinære høymessegudstjeneste denne dagen. Det nyttet ikke at biskopen protesterte mot myndighetenes inngripen. Fjellbu kunngjorde imidlertid gudstjeneste samme dag kl. 14.00. Da noen hundre mennesker hadde kommet inn i kirken, stengte politiet dørene. Fjellbu forrettet gudstjenesten for dem som var til stede. Utenfor kirken samlet det seg en stor folkemengde, opp mot et par tusen, som trosset kulden og begynte å synge salmer. Hendelsen førte til at Quisling-regimet avsatte domprost Fjellbu. Her stod man overfor en totalitær stat som grep direkte inn i indrekirkelige forhold.

Men det kom mer. Naziregimet ville sikre seg kontrollen over den ideologiske oppdragelsen av barn og unge. 5. februar ble det utstedt to lover som hadde til hensikt å nazifisere skolen og ungdommen. Den ene var loven om nasjonal ungdomstjeneste, som med Hitler-Jugend som forbilde påbød at alle norske ungdommer mellom 10-18 år skulle gjøre tjeneste i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking. Den andre loven gjorde det obligatorisk for alle lærere å være medlemmer av det nazistiske Norges Lærersamband. Dette førte til en kamp om skole og foreldrenes rett i barneoppdragelsen. Lærerne avviste myndighetenes forsøk på å nazifisere skolen, og Den norske kirke tok også opp saken. Den norske skolen var tuftet på evangelisk-luthersk religion. Kristendomsundervisningen hadde status som kirkens dåpsopplæring og var dermed underlagt kirkelig tilsyn. Biskopene protesterte mot ungdomstjenesten i et skarpt brev til den nazistiske kirkestatsråden. De hevdet at tvangsmobiliseringen av barn og ungdom var i strid med foreldreretten i barneoppdragelsen. Denne var ikke statens ansvar, men foreldrenes. Gjennom dåpen hadde foreldrene gjort et valg om å oppdra sine barn i kirkens tro. Myndighetene hadde dermed ingen rett til å kreve oppdragelse i en ikke-kristen ideologi, anførte biskopene. Departementet svarte med at kirken ikke hadde noe med hvordan staten løste sin oppgave som oppdrager.

Det ble klart for biskopene at det ikke lenger var mulig å samarbeide med en stat som «endog legger urett til vold». Naziregimets overkjøring av foreldreretten og inngripen i indrekirkelige forhold gjennom «Nidaroshendelsen» var det som utløste biskopenes embetsnedleggelse 24. februar 1942. Biskopene ville imidlertid fortsette som åndelige ledere. Nazimyndighetene svarte med å avsette biskop Berggrav og de andre biskopene. Nesten alle prestene støttet biskopene. Halvannen måned senere fulgte de biskopenes eksempel. Påskedag 5. april la også prestene ned sine embeder. Fra prekestolen leste de opp bekjennelsen «Kirkens grunn – en bekjennelse og erklæring», som begrunnet det skrittet som nå ble tatt. Ved hjelp av trusler forsøkte myndighetene å få prestene til å gjøre retrett, men uten å lykkes. Nesten 93 % av prestene i Den norske kirke sluttet opp om «påskeaksjonen». For kirken var det umulig å være lojal mot en stat som ikke var en rettsstat. «Kirkens grunn» tilrettelegger forholdet mellom stat og kirke gjennom en tolkning av den lutherske toregimentslæren som poengterer at de to regimenter, «den verdslige stat og den åndelige kirke», begge har sitt kall fra Gud (Austad 2005, 146). Med andre ord: Gud er herre også over

staten. Skriftet anfører et direkte Luther-sitat for å begrunne at det gis situasjoner der undersåttene ikke plikter å vise staten lydighet: «Den verdslige øvrighet skal ikke herske over samvittighetene. [...] Når de verdslige myndigheter vil gripe inn i det åndelige regimente og ta samvittigheten til fange, hvor Gud alene vil sitte og regjere, da skal man ikke adlyde dem.»³² Skriftet har også et eget avsnitt om foreldrenes og kirkens rett og plikt i barneoppdragelsen. Dåpen innebærer at foreldrene forplikter seg til å gi barna en kristen oppdragelse. Dette er en forpliktelse som kirkens har påtatt seg sammen med «den kristne skole og det kristne hjem». Staten har ingen rett til å påtvinge «en moralsk barne- og folkeoppdragelse» i strid med kristendommen.³³

Med prestenes embetsnedleggelse hadde Den norske kirke brutt med NS-styret. Dette markerte toppunktet for den norske kirkekampen eller kirkefronten. Snart ble det sendt inn til departementet støtteerklæringer til «Kirkens grunn» og prestenes «påskeaksjon» fra bispedømmerådene, menighetsråd, fra de fleste frivillige kristne organisasjonene og fra frikirkerne. At brevene med støtteerklæringene inneholdt samme formuleringer, vitnet om at dette var organisert. De to teologiske fakultetene stilte seg bak en fellesuttalelse. En egen støtteerklæring fra «kristelige organisasjoner og frikirker», datert 26. april 1942, gav sin fulle tilslutning til «Kirkens Grunn» og stilte seg solidarisk med Den norske kirkes prester. Erklæringen protesterte også mot myndighetenes behandling av lærerne og av biskop Berggrav, som på dette tidspunktet var blitt avsatt fra embetet og internert på sin hytte i Asker. Til sammen 19 organisasjoner og frikirker hadde underskrevet erklæringen. Dette inkluderte Dissentertinget, Den evangelisk-luthersk Frikirke og Pinsemenighetenes forstandere i Oslo.³⁴

Frelsesarmeens brudd med kirkefronten

FA som støttet biskopenes hyrdebrev vel et år tidligere, hadde derimot ikke undertegnet. Kommandør Joachim Myklebust hadde sittet ved roret som landsleder i knapt et år. Som nevnt, hadde han ikke tiltrådt da FA gav sin støtteerklæring til hyrdebrevet i februar 1941 og valgte en annen vei i april 1942. Under Myklebust ledelse sluttet ikke FA lenger opp om kirkefronten.

Den nye linjen var imidlertid ikke kjent i organisasjonen. 4. mai hadde noen frelsoffiserer deltatt på «Evangeliske Predikanters Broderring», et møte for prester, pastorer og frelsesarmeoffiserer. Her ble de kjent med at FA ikke hadde protestert mot ungdomstjenesten og ikke gitt sin tilslutning til «Kirkens grunn» og prestenes embetsnedleggelse. Det ble sagt at det var kommandør Myklebust som hadde satt seg imot å delta i protesten. Disse opplysningene kom som et sjokk på de frelsoffiserene som var til stede på møtet. Samme dag informerte de avdelingslederne ved FAs nasjonale hovedkvarter, som heller ikke visste noe. De drøftet saken og bestemte seg for å oppnevne en deputasjon som skulle be om et snarlig møte med kommandør Myklebust for å få en ytterligere redegjørelse om saken.³⁵

Påfølgende dag, 5. mai, hadde deputasjonen en samtale med sjefssekretær Hovde, som fortalte at han og kommandøren var invitert til en konferanse i Staffeldtsgate sammen med representanter fra de øvrige kristelige organisasjonene. Kommandøren var forhindret fra å møte, så sjefssekretæren møtte alene fra FA. På møtet var det enighet om å skrive til kirkedepartementet og gi sin tilslutning til «Kirkens grunn» og prestenes embetsnedleggelse. Myklebust gav imidlertid beskjed om at han ikke var villig å skrive under. Hovde gav overfor kommandøren uttrykk for at han anså det som en alvorlig sak om man skilte lag med de andre kristne ved denne anledningen.³⁶

6. mai fikk deputasjonen et møte med kommandør Myklebust på hans kontor. Møtet er referert i et notat datert 4. juni 1945, som en orientering til kommandør David Wickberg i egenskap av hans funksjon som leder for FA i de okkuperte områdene.³⁷ Referatet er ført i pennen av L. B. Jarnes, som på dette tidspunkt var feltsekretær og

hadde deltatt på møtet. Referatet vitner om et møte med høy temperatur. Deputasjonen bad om en forklaring fra kommandøren selv på hvorfor FA hadde skilt lag med de andre kristelige organisasjonene. Dessuten beklaget man å ha blitt fullstendig ignorert i en så viktig sak. Man hadde ikke blitt tatt med på råd, men opplevde å få rede på forhold som angikk egen organisasjon fra utenforstående. Man ønsket ikke å reise mistillit mot kommandøren, men understreket samtidig at 99 % av FAs folk følte det som sin «samvittighets klare veg å stå sammen med det øvrige kristenfolk i denne sak».³⁸

Ifølge referatet var kommandøren temmelig skarp i sine svar. Han ønsket ikke på noen måte å skrive under på noe brev eller noen skrivelse. Det kunne være, sa han, at Quisling og hans hjelpere hadde valgt en uheldig tid til å gjennomføre sin politikk, men biskopene, prestene og lærerne «hadde vært enno mer dumme og uvettige i sin holdning». Denne situasjonen kunne vært unngått, ifølge Myklebust.

Det var ikke til å ta feil av hvor kommandøren stod. Ifølge referatet kritiserte han dem som gikk ærend for bolsjeviker og «den flyktede norske regjering». Hvorfor var det ingen som protesterte «den gang kommunistene marsjerte opp Karl Johans gate med våre barn, med en rød klut i hendene og et Stalin-bilde i teten»? Myklebust sa han hadde fått nok, og viste til den vanskelige tiden da han var stasjonert i Finland. Den gang hadde «de røde» drept prester og massakrert dem som ville verne om kristendommens verdier.³⁹ FA var ikke forpliktet til å følge kirken og de andre kristelige organisasjonene, fremholdt Myklebust, som mente at bevegelsen ikke hadde noe å tape på å stå utenfor. Prestenes opplesning av «Kirkens grunn» fra prekestolen påskedag hadde vært en skam. «De skulde bare ha preket Kristus oppstanden, og ikke blandet politikk inn.» Kommandøren var åpenbart av den oppfatning at prestenes «påskeaksjon» handlet om politikk. FA måtte derimot vise seg nøytral ved ikke å gi sin tilslutning. Armeens eneste oppgave var «å preke Kristus og få syndere frelst».⁴⁰ Myklebust mente tydeligvis at han gjennom sin holdning opprettholdt FAs linje om ikke å tone flagg i politiske spørsmål.

Det kan imidlertid stilles spørsmål ved om det i den aktuelle situasjonen faktisk var mulig å stille seg nøytral. Kommandørens synspunkter viste tydelig slektskap med naziregimets holdning til religiøs forkynnelse. I kjølvannet av biskopenes hyrdebrev i 1941 sendte det nazistyrte Kirkedepartementet et rundskriv til prestene med direktiver om at de i sin forkynnelse i kirken skulle «la det rent oppbyggelige og evighetsmessige i evangeliet stå i forgrunnen» og ikke påtale den aktuelle politiske situasjonen.⁴¹

Myklebust var åpenbart i utakt med sine offiserer. Møtet avdekte store spenninger. Gjentatte ganger understreket de tilstedeværende offiserene det alvorlige i at FA ikke gikk med de andre kristne organisasjonene. Det stod om manges samvittighet. Møtet med kommandøren varte halvannen time. Offiserene ønsket at kommandøren skulle sende brev til Kirkedepartementet med tilslutning til kirkens linje. Det ble til og med overlevert et utkast til hva brevet skulle inneholde:

«Etter nærmere overveielse og i samråd med mine ledende offiserer, tillater jeg meg herved ærbødigst å meddele det ærede departement, at vår organisasjon gir sin fulle tilslutning til de øvrige kirker og frikirkelige foreningers henstilling om å avverge at der brukes vold og tvang overfor våre lærere og vår geistlighet i samvittighetsspørsmål. Hvad der meddeles herom, har vakt sorg så vel innen våre egne rekker som blant det folk vi har vårt arbeid.»⁴²

Kommandør Myklebust gikk med på å overveie saken. Men det var tydelig at han var lite innstilt på å sende et slikt brev. I en samtale med oberstløytnant Jarnes neste dag uttalte han at han kjente seg forpliktet til å handle i henhold til sin egen samvittighet og ikke ville la seg diktere hva han skulle gjøre.

Myklebust sendte ikke noe brev til departementet. I stedet bad han om et møte med

ekspedisjonssjefen i Kirkedepartementet, prost Sigmund Feyling. Feyling hadde vært ekspedisjonssjef siden februar 1941 og var arkitekten bak naziregimets kirkepolitikk.⁴³ Møtet fant sted fredag 8. mai. Sjefssekretær Hovde møtte sammen med kommandøren. Den eneste kilden vi har til denne samtalen, er notatet etter oberstløytnant Jarnes. Han var imidlertid selv ikke til stede på møtet i departementet, men hadde fått et muntlig referat fra kommandør Myklebust. Det har heller ikke vært mulig å finne referat fra samtalen i Feylings arkiv. Av Jarnes' notat går det fram at Myklebust og Feyling drøftet «aksjonen» som var reist fra kirkens side. De kom også inn på ungdomstjenesten. Kommandøren påpekte at FA ikke ville ha noe med politikk å gjøre, men så det som sin primære oppgave «å predike Kristus og av all evne søke å hjelpe dem som er i nød». De var blitt møtt med vennlighet og forståelse, anførte kommandøren, som mente at samtalen med Feyling hadde «en god og gagnlig virkning». Myklebust hadde ikke levert noe skriftlig i forbindelse med møtet i departementet, men mente samtalen med Feyling «var i seg selv mer fyldestgjørende».⁴⁴

9. mai, dagen etter kommandørens møte i Kirkedepartementet, innløp det også brev fra avdelingslederne ved hovedkvarteret i Oslo, stilet til sjefssekretær Hovde. Brevskriverne var blitt informert av Jarnes om at kommandøren ikke hadde sendt en skriftlig uttalelse til departementet med lignende innhold som var sendt av de øvrige kristelige organisasjonene, slik deputasjonen hadde oppfordret til. Brevet er undertegnet av de fleste avdelingslederne ved Frelsesarmeens nasjonale hovedkvarter:

- Liv Olson (nasjonal sekretær for hjemforbundet)
- Bernhard Fjærestrand (litteratursekretær)
- Ingeborg Bødtker (feltsekretær)
- Karl Karlsen (eiendomssekretær)
- Thora Isaksen (leder for Kvinners sosiale arbeid)
- Thorvald Løwø (leder av statistikkavdelingen)
- T. I. Øgrim (krigsskolesjef)
- Karl Nilsen (organisasjonssekretær)
- J. A. Albro (handelssekretær)
- L. B. Jarnes (leder for menns sosialarbeid)
- Carl Breien (på de pensionerte offiserers vegne)

Man var kjent med at det i stedet hadde vært en samtale med ekspedisjonssjefen Feyling og bad om et skriftlig sammendrag av samtalen (IHC, brev til sjefsekretær, oberst O. Hovde). Ifølge Jarnes' notat forelå dette resymet 11. mai, men dette har vi dessverre ikke hatt tilgang til.

9. mai hadde Hovde et møte med Myklebust hvor han nok en gang pekte det alvorlige i saken som følge av kommandørens holdning. Hovde gjorde det klart at han fra nå måtte stå sammen med resten av staben. Myklebust truet da med at han kunne pensjonere seg. I et møte med oberstløytnant Jarnes senere på dagen gikk kommandør Myklebust hardt ut mot det han oppfattet som en aksjon som var reist mot ham. Han beskyldte offiserene for å ha sviktet ham. Jarnes kom på ny med en inntrengende oppfordring om å følge rådene som medarbeiderne hadde gitt ham «og således redde stillingen både for seg selv og for Frelsesarmeen». Til dette svarte Myklebust at han ikke kunne selge sin samvittighet. Offiserene fikk velge en leder de hadde tillit til.⁴⁵

Saken var dermed satt på spissen. Den videre utvikling var at avdelingslederne gikk inn for å nedsette et arbeidsutvalg for å ta seg av saken videre. Selv om det ikke ble direkte uttalt, er det rimelig å se dette som et uttrykk for manglende tillit til kommandørens håndtering av saken. Etableringen av arbeidsutvalget innebar i realiteten en tilsidesettelse av Myklebust. Utvalget kom sammen til sitt første møte om kvelden 11. mai. Sjefssekretær Hovde var også til stede. Man diskuterte her om det ville være mulig å få utsatt saken en fjorten dagers tid i håp om å få til en samtale med kommandør Larsson i Sverige. Man kom imidlertid til at dette ville være lite hensiktsmessig, da en uttalelse fra FA til myndighetene etter så lang tid ikke ville ha

noen verdi. Arbeidsutvalget bad i stedet Hovde om å skrive brev til departementet, noe han påtok seg å gjøre neste dag. Dersom kommandøren gjorde alvor av å pensjonere seg, måtte Hovde være forberedt på å ta over som midlertidig leder.⁴⁶

Dette viser med all tydelighet at det var betydelig motstand mot Myklebusts linje fra hans nærmeste medarbeidere, avdelingslederne og sjefssekretæren. Også i andre deler av organisasjonen var man bekymret over situasjonen. I et brev av 9. mai oppfordret lederne av de åtte korpene i Oslo til å stå sammen med kirkefronten. Det ble uttrykt forbauselse over at FA som «eneste organisasjon blant alt Kristenfolk i Norge har skilt lag i denne sak».⁴⁷ Dermed bekreftes Ingvald B. Carlsens observasjon i boken fra 1945 om at det var sterke spenninger mellom kommandøren og hans offiserer.⁴⁸

Brevet

Kommandøren kom imidlertid arbeidsutvalget i forkjøpet. Han bestemte seg neste dag for endelig å sende et brev til Kirkedepartementet.⁴⁹ Myklebust stilte som krav at sjefssekretær Hovde var medunderskriver, noe han ifølge Jarnes' notat gikk med på, «i håp om at knuten skulle kunne løses på denne måte».

Kommandørens brev var stilet til statsråd Ragnar Skancke. Det refererer til samtalen med ekspedisjonssjef Feyling i departementet 8. mai og den forsikring som ble gitt om at regjeringen hadde som målsetning å verne kirkens grunnverdier og ikke legge hindringer i veien for en «evangelisk forkynnelse på Guds ords grunn». Brevet uttrykker «vår glede over denne regjeringens bestemmelse» og forutsetter som en naturlig følge av dette at enhver kristen, prest eller lekmann, uhindret ville kunne følge sin samvittighet når det gjaldt livssyn og handlinger. Det ble henstilt til departementet at kristne som var bundet av Guds ord og sin samvittighet, ikke måtte utsettes for straff eller tvang. «Hvad der synes å ha fundet sted, har på det smerteligste berørt oss og bragt både oss og mange innen vår organisasjon i dyp sorg», heter det.

Videre refererer brevet til den forklaring som ekspedisjonssjefen hadde gitt på ungdomstjenesten. Gjennom samtalen i departementet fikk man det inntrykket at hensikten med denne «gjaldt hovedsakelig de unges fysiske fostring og disiplin, hvilket vi også tror er av den største betydning». Samtidig ble det understreket som svært viktig å gi dem opplæring i kristen moral som «karakterbyggende og dannende kraft [...] til å lede de unges livsretning og handlinger». En ukontrollert frihet, ble det hevdet, kunne lett føre til «dannelse av de mest degraderte vaner, som gjør mennesket til en syndens slave og ikke en fribåren og sterk ungdom». Brevet fra kommandøren og sjefssekretæren sluttet slik: «Vi våger å tro at denne vår henstilling må bli opptatt som et uttrykk for våre og vår organisasjon inderlige ønske og bønn om et lykkelig, fritt og gudfrygtigt folk. Det give Gud!»

FA hadde med dette sendt sin respons til Kirkedepartementet – over to uker etter de kristelige organisasjonenes og frikirkenes støtteerklæring som kommandør Myklebust da avsto fra å skrive under. Brevet ble mangfoldiggjort og sendt til divisjonssjefene. Det ble også sirkulert blant ledere i andre kristne menigheter og organisasjoner, men ikke publisert. Man ville vise hva FA foretok seg i saken. Dette var desto viktigere fordi kommandørens holdning nå var blitt alminnelig kjent blant folk. Mange var skuffet over at FA ikke lenger stod sammen med det øvrige kristen-Norge i kirkefronten og mente at organisasjonen hadde sviktet.

Men var brevet fra FA egnet til å berolige? Kunne det oppfattes som en støtte til kirkens kamp? Hadde FA igjen sluttet rekkene i kirkefronten? Snarere demonstrerte brevet en vaklende holdning til naziregimet fra kommandør Myklebusts side. Brevet fikk i stor grad en negativ mottakelse. Som protest betraktet hadde det knapt noen verdi. Man protesterte ikke mot ungdomstjenesten, men godtok naziregimets tolk-

ning av den. Det uttrykte heller ingen støtte til kirkens kamp. «Man saknet solidaritets-tonen med kristenfolket for øvrig deri», i følge Jarnes.⁵⁰ Brevet innebar ingen tilslutning til kirkefronten, men bidro til å opprettholde FAs brudd. De eneste som kunne være fornøyd med kommandørens brev, var det nazistyrte Kirkedepartementet med ekspedisjonssjef Feyling og statsråd Skancke i spissen. Fra NS-hold ble det hevdet at FA-brevet var den beste uttalelsen om ungdomstjenesten som i det hele tatt var fremkommet. Det kan for øvrig nevnes at Jostein Berglyd i sin biografi om Feyling opplyser at Feylings forsvarer i rettsaken mot ham etter krigen ville føre kommandør Myklebust som vitne.⁵¹ Hvorvidt han faktisk møtte som vitne, er ikke brakt på det rene. Men det kan være uttrykk for at forsvareren mente at Myklebust hadde noe å anføre som kunne være til fordel for den tidligere ekspedisjonssjefen.

I FA var det blitt diskutert å nedsette et «kriseråd» på grunn av den vanskelige situasjonen. Dette motsatte kommandør Myklebust seg bestemt, og tanken ble oppgitt. Man ville ikke risikere et åpent brudd med kommandøren, da man fryktet at myndighetene dermed skulle få et påskudd til å gripe direkte inn overfor FA. I verste fall kunne man risikere at virksomheten ble lagt ned, slik tilfellet var i Nederland, eventuelt at FA ble underlagt en kommissær fra myndighetene slik Dagbladet orienterte om i sitt oppslag i 1945. Det overordnede hensynet til organisasjonen var viktigere.

Kommandørens politiske holdning

En viss demonstrativ holdning mot kommandøren kunne nok også merkes ute i korpsene. Men denne rettet seg i første rekke mot fru Myklebust. Hun la enda mindre skjul på sine NS-sympatier enn kommandøren. Myklebust møtte stort sett fulle hus over hele landet når han besøkte korps – også etter bruddet med kirkefronten. På grunnplanet i organisasjonen syntes man i mindre grad å være klar over Myklebusts linje. Det hadde sammenheng med at han i svært liten grad flagget sine politiske sympatier og antipatier i offentligheten. Han var opptatt av å holde en politisk nøytral linje utad. Han var fortsatt en avholdt forkynner. Ut fra hans forkynnelse kunne det vanskelig spores bestemte politiske standpunkt.

Men noe kunne merkes ut over i organisasjonen. I sin biografi om Håkon Dahlstrøm, en sentral offiser i FA i etterkrigstiden, skriver Emil Skartveit at Dahlstrøm som ung offiser under krigen ønsket «å ta et oppgjør med brune tilbøyeligheter innad i organisasjonen», og at han sammen med en annen officerskollega ønsket å gjøre opprør. Opprøret ble stanset av Håkons far, Adolf Dahlstrøm, som gjennom samtale og bønn fikk roet de unge, opprørske offiserene.⁵² Adolf var på denne tiden en av landets ledende offiserer. Som divisjonssjef for Centraldivisjonen hadde han overoppsyn med alle korps på Østlandet.

Det ble imidlertid lagt merke til at Myklebust skrev andakter i *Aftenposten*, som under krigen støttet NS og Quisling-regjeringen. Her stod kommandørens prekener side om side med pro-nazistisk stoff. 7. november 1942 hadde han Aftenpostens søndagspreken med overskriften «En kjærlighetsgave» ut fra teksten om den fattige enkens gave i tempelet (Mark 12, 41-44) og likeledes 22. januar 1944 med overskriften «Den store læge», der prekenen var over teksten om Jesus som helbredet en spedalsk mann og høvedsmannens sønn (Matt 8, 1-13). Disse to eksemplene på Myklebusts forkynnelse viser at han holdt seg til det rent religiøse innholdet. Han hadde et klart sosialt engasjement i sin forkynnelse, men uten å legge for dagen konkrete politiske synspunkter eller anbefalinger. Dette var for øvrig i tråd med FAs politiske nøytralitetslinje, som ved krigsutbruddet i Norge var blitt understreket av kommandør Westergaard.

Myklebust skrev jevnlig i *Krigsropet*, FAs hovedorgan. Han bidro med andakter og rapporter fra sine reiser til FAs mange korps og institusjoner. Heller ikke her ble det gjort forsøk på politisk påvirkning eller agitasjon. Krigsropet og andre publikasjoner

som FA gav ut, mottok stadig «religiøst» materiell fra de nazistiske myndighetene med henstilling om publikasjon. Disse ble høflig, men bestemt avvist. I brev av 9. november 1942 heter det for eksempel:

«Imidlertid må jeg dessverre etter konferanser med Frelsesarmeens kommandør og sjefssekretær meddele at vi ikke kan benytte de medsendte bidrag, ettersom vi av prinsipp, overbevisning og reglement er forpliktet – også under normale forhold – til ikke å innta i våre skrifter stoff av politisk art eller tendens, fra hvilket hold det enn måtte komme.»⁵³

Myklebust mente utvilsomt å være tro mot FAs politisk nøytrale linje. En hovedinnvending fra hans side mot Den norske kirkes og prestenes aksjon våren 1942 var nettopp at dette var en politisk handling – og det var den primære årsak til at FA ikke kunne gi sin tilslutning. Det ville derimot være en fordel om armeen her stod fritt. Tobias I. Øgrim som i 1944 avløste Hovde som sjefssekretær, karakteriserte i et brev Myklebust som en «avgjort salvasjonistusiast og idealist» som uten tvil var overbevist om at hans standpunkt var «fullt ut nøytralt og korrekt». I de tilfeller han ble anklaget for det motsatte, anfører Øgrim, anså han seg «skammelig miskjent».⁵⁴

Myklebust oppfatning av prestenes embetsnedleggelse som en politisk aksjon samsvarte for øvrig for en stor del med det nazistyrte Kirkedepartementets syn. Ekspedisjonssjef Feyling, NS' kirkestrateg, karakteriserte «Kirkens Grunn» og embetsnedleggelsen som en «opprørshandling mot staten» og som «religiøs uredelighet som dekke for en politisk aksjon».⁵⁵ Staten hadde ikke gjort inngrep verken i kirkens lære eller forkynnelse. Kirkens aksjon var dermed uberettiget.⁵⁶

Det kan imidlertid anføres at overfor nazismens totalitære ideologi var «nøytralitet» et vanskelig begrep. Å tilstrebe en nøytral holdning innebar i realiteten å ta politisk stilling, argumenterer den canadiske historikeren Rebecca Carter-Chand, som har studert FAs situasjon i Hitler-Tyskland.⁵⁷ Selv om Myklebust mente at han fulgte en politisk nøytral linje, har vi sett at han hadde klare politiske sympatier og antipatier. I referatet fra møtet med sine offiserer uttrykte han tydelig motstand mot bolsjevismen og dens fiendtlige innstilling mot kristendommen. Mange i samtiden fryktet kommunismen, både innenfor og utenfor NS. I kirkelige kretser ble kommunismens ateistiske propaganda sett som en trussel mot kristendommens stilling. Det var en utbredt redsel for at kristen tro og verdier ville svekkes dersom kommunismen fikk større inngang i befolkningen. Det ville fremme sekularisering og ateisme. I denne kampen ville kristne være tjent med å spille på lag med nasjonalsosialismen. Et rundskriv fra Kirkedepartementet i 1943, ført i pennen av ekspedisjonssjef Feyling, er representativt for en slik holdning. Feyling understreket at det gjaldt «å få det norske kirkefolk til å forstå at den virkelige fare for kristendom og kirke er en sovjetrusisk seier i den pågående krig, og at det beste vern mot faren fra øst er et samlet folk om Vidkun Quisling som sin fører».⁵⁸

Hensynet til FA som organisasjon hører også med i vurderingen av Myklebusts forhold til naziregimet. Han understreket selv i 1948 at han var opptatt av to forhold. For det ene at mennesker skulle ledes til Jesu Kristi frelse, og dernest å holde virksomheten i gang og stadig bedre de økonomiske forhold. Målet om å sikre organisasjonen betinget en samarbeidslinje i forhold til myndighetene. En fortsatt tilslutning til kirkefronten kunne sette dette i fare, og det kunne igjen ramme FAs interesser.

Det er rimelig å hevde at Myklebusts nazivennlighet i stor grad var avledet av hans anti-kommunistiske holdning. Avgjørende for hans holdning synes oppholdet i Finland å ha vært. Han var, som nevnt, sjefssekretær der under de vanskelige årene 1916-1920. Landet tilhørte Russland, men etter oktoberrevolusjonen i 1917 erklærte Finland seg selvstendig. Det brøt ut borgerkrig. En «rød» revolusjon som støttet seg til de nye makthaverne i Russland, ble slått ned i 1918 av de «hvite» under ledelse av marskalk Mannerheim med hjelp fra Tyskland. Borgerkrigen ble meget blodig. Søn-

nen Leif bemerket at foreldrene siden oppholdet i Finland avgjort hadde vært anti-kommunistisk innstilt, sikkert også av religiøse grunner.⁵⁹ Dette samsvarer med de ytringer Myklebust kom med under konfrontasjonen med offiserene tidlig i mai 1942.

Myklebust var ikke medlem av NS. I den tidligere omtalte artikkelen i *Dagbladet* fra mai 1945, referert både hos Tandberg og Raubakken⁶⁰ og Norum,⁶¹ ble det imidlertid lagt vekt på at kommandøren hadde stått under sterk påvirkning i nasjonalsosialistisk retning særlig av to av sine sønner, som var sentrale innenfor NS.⁶² Den eldste, Leif Fridjof Schiørn Myklebust (1901-1968) var utdannet tannlege i Tyskland. Han stilte til valg for NS i 1933 og meldte seg inn i partiet igjen i 1941. Han var medlem av Germanske SS Norge (GSSN) – SS-ordenens eliteformasjon i Norge – fra 1942 og var stabsleder fra sommeren 1943 til februar 1945. Han la stor vekt på det germanske rasefellesskapet samtidig som han var opptatt av å vinne arbeiderne for nasjonalsosialismen. Leif Myklebust omtales som «den storgermanske ideologen» i GSSN, og var sentral i den germanskorienterte opposisjonen mot Quisling. Han ble våren 1945 avsatt fra stillingen som stabsleder i GSSN og sendt til Tyskland etter å ha deltatt i et intrigespill mot Quislingfløyen i NS. I 1947 ble han dømt til ti års tvangsarbeid.⁶³ Inge Schiørn Myklebust (1909-2000) var også tannlege. Han var NS-medlem fra 1940 og gjorde tjeneste som tannlege og løytnant ved Statspolitiets avdeling i Oslo fra høsten 1941. En periode ledet han propagandaavdelingen i Kulturdepartementet og ble titulert «rikstaler». Han var også generalsekretær i det nazistiske Norges Tannlegeforbund. Inge Myklebust ble dømt til tvangsarbeid i 5 år.⁶⁴ Begge brødrene virket som tannleger etter å ha sonet sin straff.

Faktum er imidlertid at alle Myklebusts barn var medlemmer av NS og ble straffet i rettsoppgjøret etter krigen. Den nest eldste av sønnene, Kjell Johan Schiørn (f. 1902), var korrespondent for det nazistiske NTB i Berlin og NS-medlem. Han ble dømt til 2 1/2 år for landssvik.⁶⁵ Yngstemann John Yngvar (f. 1914) ble dømt til bot for medlemskap i NS og til utestengelse fra Universitetet i Oslo, hvor han hadde ett semester igjen av legestudiet.⁶⁶ Også en datter, Astrid Schiørn Myklebust (f. 1904), var medlem av NS. Hun tjenestegjorde som konstabel i Statspolitiet fra januar 1944. Hun ble etter krigen dømt til fengsel i 6 måneder.⁶⁷

Kommandør Myklebust skal ha vært særlig stolt av Leif og Inges høye stillinger i NS, og han var overbevist om at de var med å bygge opp «det nye Norge».⁶⁸ Dette vitner om at kommandørens politiske holdning var klar nok. Han var på ingen måte noen nøytral aktør, selv om han var opptatt av å framstå som det i offentligheten.

Favorisering av FA

Den nære relasjonen mellom FA og okkupasjonsmyndighetene synes å ha fortsatt gjennom krigen. FA hadde nær kontakt med Kirkedepartementet og ekspedisjonssjef Feyling for å oppnå reisetillatelse, noe som etter hvert ble umulig for kirkens prester og medarbeidere i kristelige organisasjoner.⁶⁹ Biskop Berggrav var også kjent med forholdet, og hevdet at FA kom til å stå i et eget forhold til nazimyndighetene.⁷⁰

I 1943 henvendte FA seg til Kirkedepartementet i forbindelse med en mulig rekvisisjon fra nazimyndighetene av *Templet* i Pilestredet 22, FAs hovedkontor, og lokalene i Gøteborggata 4 i Oslo. Departementet uttalte da at det ville være av stor betydning at armeen fikk «anledning til å fortsette sitt arbeide mest mulig uforstyrret». En beslagleggelse av *Templet* ville «volde store vanskeligheter for Frelsesarmeens forkynnelse». Departementet henstilte således «inntrengende» om at beslagleggelsen måtte unngås.⁷¹ Nazimyndighetens favorisering av FA kom også til uttrykk julen 1944, da organisasjonens julehefte var det eneste kristne juleheftet som var tillatt i Norge. Dette inneholdt for øvrig en julebetragtning av kommandør Myklebust.⁷²

Fra ulikt hold ble FAs holdning overfor nazistene påtalt. I et brev fra Den norske legasjons flyktningkontor i Sverige til FAs hovedkvarter i Stockholm ble det etter informasjon i en illegal norsk avis hevdet at FA nå var «helt stemplet i det norske folks øyne» ene og alene på grunn av ledernes unnfallende holdning «overfor overfallsmennene og deres norske handlingere». Det ble fremholdt at dette ville ha alvorlige konsekvenser for FA i Norge, selv om de aller fleste av de norske frelsesoffiserer og soldater var «gode norske borgere».⁷³

At FA var «stemplet i det norske folks øyne», er vanskelig å belegge. Til tross for kommandør Myklebusts holdning og tette forbindelse med myndighetene ble ikke armeen som organisasjon synlig «nazifisert». Som det ble påpekt i brevet fra Den norske legasjonen i Stockholm, var det få av FAs medlemmer som nærte nazisympatier. Bare tre av FAs til sammen 20 000 medlemmer skal ha hatt medlemskap i NS.⁷⁴ Sjefssekretær Øgrim fremholdt at til tross for kommandør Myklebusts holdning og hans sønners fremskutte posisjon i NS, ble FA i det store og hele møtt med velvilje av det norske folk.⁷⁵

Våren 1945 pågikk en heftig brevveksling mellom det svenske hovedkontoret og sjefssekretær Øgrim om mulighetene for å sette Myklebust til side, eventuelt pensjonere ham. Dette motsatte Myklebust seg, og Øgrim frarådet det i den gjeldende situasjonen.⁷⁶ «Det var faktisk oberst Tobias Øgrim som ledet hele Frelsesarmeen og dens virksomhet gjennom det siste krigsåret», sier Henry Holm i biografien om Øgrim.⁷⁷

Rett etter kapitulasjonen ble imidlertid Myklebust beordret fra sin stilling først per telegram fra Stockholm, dernest personlig av major (senere general) Erik Wickberg som kommandør David Wickbergs sendebud. Det kunne synes som om kommandør Wickberg var bekymret for hva som eventuelt kunne skje i frigjøringsrusen. Brevet med advarsler fra den norske legasjon i Stockholm hadde sikkert gjort ham betenkt med hensyn til situasjonen for FA i Norge.⁷⁸

Myklebust fratrådte sin stilling og bekreftet dette i telegram til David Wickberg. Han gikk av med pensjon i løpet av sommeren 1945 og ble samtidig utestengt fra all deltakelse i FA-møter. Dette var en dom som nok var i samsvar med folks rettsoppfatning, men for Myklebust var den utvilsomt tung å svelge. Han opplevde det som en mistydning av hans innsats. I 1948 satte FA ned et tribunal bestående av tre kommandører som skulle vurdere hans sak på nytt. I korrespondansen mellom tribunalets medlemmer var man tydelig av den oppfatning at Myklebust hadde sonet lenge nok, men at det ville vekke reaksjoner om han fikk vende tilbake til møtevirksomhet før rettsaken mot hans sønner var avsluttet. Det ble i tillegg foreslått at han kunne reise til Sør-Amerika på «felttog» blant FAs medlemmer der,⁷⁹ men Myklebust vendte aldri tilbake til noen talerstol i FA.

Oppsummering

Vi har i det foregående drøftet FAs brudd med den norske kirkefronten i 1942. Kommandør Myklebust, som hadde overtatt som landsleder i mai 1941, oppfattet prestenes embetsnedleggelse som en politisk aksjon. FA hadde i første runde stått sammen med resten av kirke-Norge i støtten til biskopenes hyrdebrev. Myklebust mente at han med sin nye linje ivaretok FAs politiske nøytralitet. Han møtte stor motstand fra lederhold internt i organisasjonen, og det ble gjort flere forsøk på å overbevise ham om nødvendigheten av å stå sammen med kirkefronten. Som en militært organisert bevegelse var det lite spillerom i FA for å påvirke og endre kommandørens holdning. Gitt organisasjonens hierarkiske system er det imidlertid grunn til å framheve hvor sterk motstanden mot Myklebusts linje faktisk var blant avdelingslederne. Myklebust opplevde at det var reist en aksjon mot ham, noe som vitnet om tydelig motstand.

Myklebust var påvirket av opplevelsene under den finske borgerkrigen, hvor han ved selvsyn hadde opplevd umenneskelig brutalitet fra «de røde». Disse opplevelsene bidro til en tydelig antikommunistisk holdning. Dette gjaldt ikke minst også spørsmålet om kristendommens stilling i samfunnet. Her utgjorde kommunismen en klar trussel, i følge Myklebust. Nasjonalsosialismen som ville bekjempe bolsjevismen, ble i dette perspektivet vurdert positivt. Han valgte en totalitær ideologi framfor en annen. At hans barn alle var medlemmer av Nasjonal samling – toav dem i sentrale posisjoner – var en faktor som trolig påvirket hans negative holdning til kirkefronten.

Den særlige situasjonen som kommandør Myklebust befant seg i det okkuperte Norge, uten anledning til personlig å konferere med sine overordnede i den internasjonale frelsesarmeen, gjorde ham eneansvarlig for at FA ikke sluttet seg til kirkekampen under krigen.

Utrykte kilder

Salvation Army International Heritage Center, London (IHC):

Pro Memoria

Brev fra Den kgl. norske legasjons flyktningkontor

Usortert saksmappe fra det svenske territoriet (1940-1945)

IHC COS2/1/4. On the possibility to lift the ban of Commissioner Myklebust and wife

Riksarkivet, Oslo (RA):

Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD):

Ekspedisjonssjef Sigmund Feylings arkiv. Sakarkiv: Pakkesaker

Pakke 5

Pakke 9. Dissenterkirker- og menigheter

Protokoller

Landssvikarkivet (LA). Pakkesaker:

RA, LA 3003 – Leif Fridtjof Schiørn Myklebust

RA, LA 3795 – Inge Joachim Schiørn Myklebust

RA, LA 1285 – John Yngvar Schiørn Myklebust

RA, LA 814 – Kjell Johan Schiørn Myklebust

Statsarkivet i Oslo (SAO):

Bispearkivet i Oslo (BA):

Journalsaker 1938-1965. Mappe: Frelsesarmeen

Protokoller: Kopibok 1945

Frelsesarmeens museum (FAMU):

Usortert saksmappe med dokumenter fra FAs historie

Noter

1. Normann, Ragnar. *Quislingkyrkan. Nasjonal Samlings kyrkopolitik 1940-1945. Norma: Skellefteå 1998.*

2. Hassing, Arne. *Church Resistance to Nazism in Norway 1940-1945 (University of Washington Press: Seattle & London 2014).*

3. Schübeler, Ludwig. *Kirkekampen slik jeg så den (Oslo: Luther stiftelsen 1945), 35.*

4. Christie, H. C. *Den norske kirke i kamp (Oslo: Land og Kirke 1945), 187.*

5. Berggrav, Eivind. *Da kampen kom (Oslo: Land og Kirke 1945). Berggrav, Eivind. Front, fangenskap, flukt 1942-1945 (Oslo: Land og Kirke 1966).*

6. Carlsen, Ingvald B. *Kirkefronten i Norge under okkupasjonen 1940-1945 (Oslo: Aschehoug 1945), 180.*

7. Tandberg, H. A. og Per Raubakken. *Hæren Gud gav våpen* (Oslo: Salvata 1962), 244-245.
8. Tandberg og Raubakken, *Hæren*, 272.
9. Norum, Charles. *Med kjærlighetens våpen. Frelsesarmeen i Norge 100 år 1888 – 22. januar – 1988* (Oslo: Salvata 1987), 184.
10. Norum, Charles. «Første nordmann til topps i hjemlandet», i Norum, Charles (red.) *Med en stjerne i hjertet. Biografiske blad av Frelsesarmeens historie i Norge* (Oslo: Ansgar 1991), 232.
11. Tandberg, H. A. *Femti års korstog for Gud og Norge* (Oslo: Frelsesarmeens forlag 1937), 441.
12. SAO/BA, brev fra Berggrav til Westergaard 19.01.1938
13. Tandberg, *Femti års korstog*, 470.
14. Tandberg, *Femti års korstog*, 480.
15. Sæter, Martin. *Over alle grenser: Norges Røde Kors 100 år* (Oslo: Aschehoug 1965), 154-172.
16. Tandberg og Raubakken, *Hæren*, 213.
17. Carter-Chand, Rebecca. "The Politics of Being Apolitical: The Salvation Army and the Nazi Revolution", *Word & Deed*, vol. XVIII, no.2 (2016).
18. Tandberg og Raubakken, *Hæren*, 245.
19. Coutts, Frederick. *The History of the Salvation Army : 6: 1914-1946* (London: The Salvation Army 1973), 178-181.
20. Holm, Henry. *Solskinnskommandøren Th. Westergaard* (Oslo: Ansgar 1941).
21. Sandall, Robert. *The History of the Salvation Army : 1: 1865-1878* (London: The Salvation Army 1947), 181-183.
22. Jensen, Bent Dahl. *Suppe, sæbe, frelse i 125 år - Frelsens Hær i Danmark 1887-2012* (København: Frelsens Hær 2012), 70.
23. Norum, *Første nordmann*, 225.
24. Könönen, Elsa. *En armé på marsch, Frälsningsarmen i Finland* (Helsingfors: Söderström & Co Aktiebolag 1948), 251.
25. RA, LA 3795: Inge Johan Myklebust Schiørn.
26. Norum, *Første nordmann*, 231.
27. Enstad, Nils-Petter. «David Welander», i *Norsk biografisk leksikon*, bind 9 (Oslo: Kunnskapsforlaget 2005), 437.
28. Austad, Torleiv. *Kirkelig motstand. Dokumenter fra den norske kirkekamp under okkupasjonen 1940-45 med innledninger og kommentarer* (Kristiansand: Høyskoleforlaget 2005), 54.
29. Austad, *Kirkelig motstand*, 55.
30. Norum, *Med kjærlighetens våpen*, 187.
31. Austad, Torleiv. *Kirkens Grunn. Analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-45* (Oslo: Luther 1974), 83-84.
32. Austad, *Kirkelig motstand*, 147.
33. Austad, *Kirkelig motstand*, 146.
34. Austad, *Kirkelig motstand*, 169-170.
35. IHC, *Pro Memoria*, 2.
36. IHC, *Pro Memoria*, 3.
37. IHC, *Pro Memoria*, 3.
38. IHC, *Pro Memoria*, 3.
39. IHC, *Pro Memoria*, 3.
40. IHC, *Pro Memoria*, 4.
41. Austad, *Kirkelig motstand*, 83.
42. IHC, *Pro Memoria*, 4-5.
43. Berglyd, Jostein. *Presten som ville nazifisere Norge. En biografi om Sigmund Feyling* (Kristiansand: Portal 2016).
44. IHC, *Pro Memoria*, 5.
45. IHC, *Pro Memoria*, 6-7.
46. IHC, *Pro Memoria*, 7.
47. IHC, *Usortert saksmappe fra det svenske territoriet (1940-1945)*.
48. Carlsen, *Kirkefronten*, 180.
49. IHC, *Usortert saksmappe: Brev til statsråd R. Skancke fra Frelsesarmeen i Norge, undertegnet av Hovde og Myklebust, 12. mai 1942*.
50. IHC, *Pro Memoria*, 8.
51. Berglyd *Presten som ville nazifisere Norge*, 217.
52. Skartveit, Emil. *Jeg er ingen blomst! En reise gjennom kommandør Haakon Dahlstrøms liv* (Oslo: Lunde 2008), 38.

53. *Frelsesarmeens museum, Usortert saksmappe. Brev til Den Herrn Reichskommissar – Ref. Zeitschriftwesen III/Pr./Di./Me. Oslo.*
54. *IHC, Usortert saksmappe: Brev fra T. I. Øgrim til kommandør Wickberg, Stockholm, 16.02.1945.*
55. *Austad, Kirkelig motstand, 155.*
56. *Austad, Kirkelig motstand, 164.*
57. *Carter-Chand, The Politics of Being Apolitical.*
58. *Riksarkivet/Kirke- og undervisningsdepartementet: Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling, eske 5, rundskriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet Jnr: 701 A. 1943.*
59. *RA, LA 3003: Leif Fridtjof Schiørn Myklebust. Redegjørelse fra Leif Schiørn Myklebust av 20. mars 1946.*
60. *Tandberg og Raubakken, Hæren, 316.*
61. *Norum, Med kjærlighetens våpen, 187.*
62. *Dagbladet 15. mai 1945, 10.*
63. *RA, LA 3003: Leif Fridtjof Schiørn Myklebust. Blindheim, Svein. Nordmenn under Hitlers fane. Dei norske frontkjempene (Oslo: Noregs boklag 1977), 60 og 62. Emberland, Terje og Matthew Kott. Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt (Oslo: Aschehoug 2012), 346-347.*
64. *RA, LA 3795: Inge Joachim Schiørn Myklebust. Veum, Eirik. Nådeløse nordmenn. Statspolitiet 1941-1945 (Oslo: Kagge 2012), 56 og 355.*
65. *RA, LA 814: Kjell Johan Schiørn Myklebust.*
66. *RA, LA 1285: John Yngvar Myklebust.*
67. *Veum, Nådeløse nordmenn, 355.*
68. *Dagbladet 15. mai, 1945, 10.*
69. *IHC, Usortert saksmappe. Brev fra Den kgl. norske legasjons flyktningskontor til Frelsesarmeens hovedkvarter, Stockholm, 21.12.1944.*
70. *SAO/BA. Kontor. Brev. Journalsaker 16 1938-1965. Mappe: Frelsesarmeen. Brev fra biskop Berggrav til Frelsesarmeens sjef i Norge, 20.09.1945*
71. *RA/KUD, Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling. Sakarkiv. Pakke 9. Dissenterkirker- og menigheter: Brev fra Kirkedepartementet til Chefintendant beim Wehrmachtbefehlhaber in Norwegen, Oslo, 15.11.1943*
72. *Krigsropets julenummer 1944.*
73. *IHC, Usortert saksmappe. Brev fra Den kgl. norske legasjons flyktningskontor til Frelsesarmeens hovedkvarter, Stockholm, 21.12.1944.*
74. *Norum, Med kjærlighetens våpen, 187.*
75. *IHC, Usortert saksmappe. Brev fra sjefssekretær Øgrim til kommandør Wickberg 16.02.1945*
76. *IHC, Usortert saksmappe. Brev fra sjefssekretær Øgrim til kommandør Wickberg 16.02.1945*
77. *Holm, Henry. Han glemte ingen. Kommandør T.I. Øgrims biografi (Oslo: Salvata 1964), 61.*
78. *IHC, Usortert saksmappe. Brev fra Den kgl. norske legasjons flyktningskontor til Frelsesarmeens hovedkvarter, Stockholm, 21.12.1944.*
79. *IHC COS2/1/4. On the possibility to lift the ban of Commissioner Myklebust and wife.*

